

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 38, вул. Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/E-5136-2018>

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький
державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна,
індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/F-3855-2018>

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю., & Галів М. (2025). Генеза українського козацтва у візіях польських істориків (кінець XIX – початок XX ст.). *Українські історичні студії*, 18(60), 63–71.
doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.18/60.7>

ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У ВІЗІЯХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати погляди польських істориків на генезу українського козацтва. *Методологія дослідження.* Для визначення поглядів дослідників використано історіографічний метод. *Наукова новизна* вбачається в узагальненні концепцій провідних представників варшавської, львівської та краківської польських історичних шкіл щодо розкриття витоків та основних етапів розвитку українського козацтва як одного з різновидів лицарських військових формувань середньовічної Європи. **Висновки.** Під час проведеного історіографічного аналізу вдалося визначити основні погляди польських істориків на питання зародження та розвитку козацтва на південноукраїнських пограничних землях. А. Левицький виводить витoki українського козацтва з кінця XV ст., пов'язуючи його появу зі сприятливими суспільно-економічними обставинами. Доведено, що у своїх дослідженнях історик опирався на праці Л. Кубалі та В. Чермака. Він не вважав процес утворення козащини унікальним для Речі Посполитої явищем, а трактував його, навпаки, закономірним процесом формування лицарських військових формувань у середньовічній Європі. Його ідеї розвинули В. Закшевський і С. Закшевський, які, опираючись на історичні документи, доводили, що українське козацтво появилось на початку XVI ст. на теренах «Великого кордону», який був межею між західною та східною цивілізаціями. Ю. Шуйський, розвиваючи «теорію простору», розглядав козаків як вигнанців із цілого світу, які, оселившись у степах України, самотійно або разом із військами Речі Посполитої боролися з татарськими ордами. В. Томкевич проаналізував роль різних станів у формуванні козащини, відзначив участь руських бояр, котрі до XVI ст. зазнали значної матеріальної деградації, тому їх приваблювало життя в лицарських традиціях. М. Бобжинський відзначив комплексний характер у причинах появи козацтва, виокремлюючи економічні, політичні, військово-стратегічні, соціальні чинники, закладені устроєм Речі Посполитої. Історик був прихильником автохтонного походження козацтва, його початки виводив від руської, певною мірою польської людності, осілої на східних теренах давньої Речі Посполитої. В. Смоленський пов'язував появу українського козацтва з польською колонізацією південноукраїнських степів, яка відбувалася «плугом і мечем», оскільки козаки боронили польських поселенців від нападу татар. Відзначимо, що дослідження вищезазначених польських істориків підкреслювали визначальну роль польських правителів у становленні та розвитку козацького стану, водночас приміняючи значення автохтонного українського етносу.

Ключові слова: польська історіографія, козацтво, генеза, концепція, теорія.

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Professor, Professor at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 38 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/E-5136-2018>

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Professor at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/F-3855-2018>

To cite this article: Stetsyk, Y., & Haliv, M. (2025). Heneza ukraïnskoho kozatstva u viziiakh polskykh istorykiv (kinets XIX – pochatok XX st.) [The genesis of Ukrainian Cossacks in the views of Polish historians (late 19th – early 20th century)]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian historical studies*. 18/60, 63–71. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.18/60.7> [in English].

THE GENESIS OF THE UKRAINIAN COSSACKS IN THE VIEWS OF POLISH HISTORIANS (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY)

Summary. *The purpose of the study* is analysis of the views of Polish historians on the genesis of the Ukrainian Cossacks. **Research methodology.** The historiographical method was used to determine the views of researchers. **The scientific novelty** lies in the generalization of the concepts of leading representatives of the Warsaw, Lviv and Krakow Polish historical schools regarding the origins and main stages of development of the Ukrainian Cossacks as one of the types of knightly military formations in medieval Europe. **Conclusions.** During the historiographical research, it was possible to identify the main views of Polish historians on the emergence and development of the Cossacks in the southern Ukrainian borderlands. A. Levytsky traces the origins of the Ukrainian Cossacks to the end of the 15th century, linking their emergence to favorable socio-economic conditions. It has been proven that in his research, the historian relied on the works of L. Kubala and V. Chermak. He did not consider the process of the formation of the Cossacks to be a phenomenon unique to the Polish-Lithuanian Commonwealth, but interpreted it, on the contrary, as a natural process of the formation of knightly military formations in medieval Europe. His ideas were developed by V. Zakszewski and S. Zakszewski, who, based on historical documents, argued that the Ukrainian Cossacks appeared at the beginning of the 16th century in the territory of the “Great Border”, which was the boundary between Western and Eastern civilizations. Y. Shuisky, developing the “theory of space,” viewed the Cossacks as exiles from all over the world who, having settled in the steppes of Ukraine, fought against the Tatar hordes either independently or together with the troops of the Polish-Lithuanian Commonwealth. V. Tomkevych analyzed the role of different classes in the formation of the Cossacks, noting the participation of Ruthenian boyars, who by the 16th century had suffered significant material degradation, which is why they were attracted to a life in the knightly tradition. M. Bobzhynsky noted the complex nature of the reasons for the emergence of the Cossacks, highlighting the economic, political, military-strategic, and social factors inherent in the structure of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The historian was a proponent of the autochthonous origin of the Cossacks, tracing their origins to the Ruthenian and, to a certain extent, Polish populations that settled in the eastern territories of the former Polish-Lithuanian Commonwealth. V. Smolensky linked the emergence of the Ukrainian Cossacks with the Polish colonization of the southern Ukrainian steppes, which took place “by the plow and the sword,” as the Cossacks defended Polish settlers from Tatar attacks. It should be noted that the studies by Polish historians we have examined tended to emphasize the role of Polish rulers in the formation and development of the Cossack class and to downplay the significance of the indigenous Ukrainian ethnic group.

Key words: Polish historiography, Cossacks, genesis, concept, theory.

Постановка проблеми. Польських істориків від епохи середньовіччя й ранньомодерного часу традиційно цікавили різноманітні проблемні питання українського минулого. Серед них найбільшу увагу привертала історія козацтва та діячів, пов’язаних із цим суспільно-політичним і військовим явищем.

Проте зауважимо, що більшість польських дослідників XIX–XX ст. тенденційно висвітлювали питання українського козацтва, що призвело до створення та пропаганди історико-політичних міфів у польській історіографії досліджуваного періоду. В сучасних реаліях постає потреба об'єктивно розглянути погляди істориків різних національностей на проблеми історії українських військових станів, зокрема козацтва. Порушена проблематика є актуальною для новітніх умов боротьби за збереження української державності, оскільки козацтво також боронило свої території від татарських та турецьких нападів і домагалось вольностей у правителів Речі Посполитої.

Мета статті – проаналізувати погляди польських істориків на генезу українського козацтва.

Аналіз досліджень. Польська історіографія з питань козацтва в наш час стала предметом дослідження не тільки польських, але й українських дослідників. Адже тривалий час українські землі входили до Речі Посполитої і в соціальній структурі цієї держави існував окремих козацький стан, який не можна оминати увагою у жодних працях з історії середньовічної та ранньомодерної доби. Ціла плеяда українських істориків у новітній період провела реінтерпретацію праць польських істориків із проблем зародження українського козацтва на південноукраїнських степах, які стали великим пограниччям Речі Посполитої, відзначивши еволюцію їхніх поглядів (Зашкільняк, 2005; Щербак, 2005; Сінкевич, 2008; Пестрикова, 2019; Гриневич, 2012; Руда, 2008).

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. ідеалам «ягеллонського» патріотизму якнайкраще відповідав підручник з польської та української історії *Zarys historyi Polski i krajów ruskich z nią połączonych*, написаний професором Ягеллонського університету Анатолієм Левицьким (1841–1899 рр.) (Lewicki, 1912). Його погляди на історичне минуле були близькими до переконань львівської історичної школи. Зокрема, він висвітлював козацьку проблематику як одне з етнічних питань Речі Посполитої. Витоки українського козацтва виводив із кінця XV ст., вважаючи, що його становленню сприяли суспільні й економічні тогочасні реалії, які стали результатом відсутності належної оборони південних кордонів у Речі Посполитій. Дослідник розглядав козаків як звичайну «військову дружину», члени якої оселилися в незаселених українських степах, на землях, розташованих у нижній течії Дністра, Бугу та Дніпра, названих Диким полем, Низом, або Запоріжжям, що входили до складу території, окресленої автором терміном «Україна». Іншою частиною України, яку він виокремлював, було «Побережжя» – частина височини між Дністром і Бугом. Зауважимо, що науковець наполягав на географічній та історичній відмінності України від Червоної Русі, Волині, Поділля та Підляшшя. У вступі до своєї праці він так визначив її кордони: на схід від Дністра, у басейні Бугу й Дніпра, на Чорноморській височині та південно-східній рівнині. Лише після приєднання України до Великого Князівства Литовського А. Левицький окреслив її як певну цілісність, вживаючи збірне поняття «руський край», а після приєднання України до Речі Посполитої (1569 р.) почав вживати для її окреслення терміни «Київщина», «східно-південні креси» та «так звана Україна» (Руда, 2008, с. 94).

Процес творення козащини А. Левицький не вважав унікальним для Речі Посполитої явищем, а визнавав закономірним процесом формування лицарських військових формувань у середньовічній Європі. Його погляди та ідеї розвинули польські дослідники В. Закшевський, С. Закшевський (Zakrzewski, 1887; Zakrzewski, 1908). Опираючись на історичні документи, вони доводили, що українське козацтво появилось на початку XVI ст. на теренах «Великого кордону», який був межею між західною та східною цивілізаціями. На їхню думку, закономірним було існування типологічно схожих явищ – татарських козаків у Кримському ханстві, донського козацтва в Московії (тут селяни, втікаючи від переслідувань царя Івана Грозного, селилися на Доні), а також подібних формувань у Волощині, Трансільванії (Руда, 2008, с. 96). Відзначимо, що А. Левицький вважав, що Запорозька Січ була продуктом розвиненої польської культури, однак втручання народної стихії призвело до занепаду її паростків і лицарства та спричинило поширення тут анархії (Lewicki, 1904).

А. Левицький, опираючись на дослідження своїх попередників Л. Кубалі та В. Чермака, вважав, що серед козаків були люди-втікачі різних етносів і конфесій: поляки, угорці, волохи, татари, проте переважали русини різних станів. Не визнаючи жодної державної влади над собою, вони займалися різного роду промислами та грабунками (Lewicki, 1904, p. 242; Kubala, 1896; Czermak, 1901).

Аналізуючи причини та наслідки запровадження козацького реєстру, А. Левицький дійшов висновку, що першим спробував підпорядкувати козаків, залучивши їх до оборони кордонів, черкаський і канівський староста Остафій Дашкович, а наступними були польські королі Сигізмунд I Старий, Сигізмунд II Август і Стефан Баторій (Lewicki, 1912). У своїх висновках дослідник наблизився до тверджень представників варшавської історичної школи. Подібно до Т. Корзона та В. Смоленського, він наголошував на тому, що реєстр мав подвійне значення для давньої Речі Посполитої (Korzon, 1912; Smoleński, 1904). З одного боку, це була звичайна військова реформа – наслідок копіткої праці кількох польських правителів, завдяки якій держава не лише підпорядкувала собі козаків, що своїми вчинками наражали Польське королівство на війну з Туреччиною, а й використала їх для захисту неукріплених південних кордонів. Історик високо оцінив збройні зусилля козаків, їхню мужність і внесок в оборону кордонів. З іншого боку, запровадження козацького реєстру, на його думку, ускладнило політичну ситуацію в Речі Посполитій та зумовило створення самостійної, непідвладної польським королем козацької держави (Руда, 2008, с. 98).

У 70-х – на початку 80-х років XIX ст. у своєму трактуванні польського й українського минулого Юзеф Шуйський (1835–1883 рр.) спирався на «теорію простору», відповідно до якої польська держава, пересуваючи свої кордони на литовські й українські землі та докладаючи зусиль до їх економічного й культурного розвитку, занедбала власні інтереси на Заході і в Королівстві Польському, що призвело до сповільнення її внутрішнього розвитку та послабило королівську владу (авторська теорія «цивілізаційної молодості» польського суспільства) (Szujski, 1862).

Цей процес, на його думку, розпочався у другій половині XIV ст. Доопрацювавши «теорію простору», Ю. Шуйський у польській історії виокремив кілька напрямів, найголовнішими серед яких були історія цивілізацій та історія політичних процесів. Дослідження історії на цивілізаційних засадах базувалося на розкритті культурних досягнень народу, тоді як для вивчення політичної історії домінуючий акцент робився на висвітленні діяльності державних інституцій у різних галузях суспільства. Відзначимо, що авторські оцінки історичних процесів, подані з різних методологічних підходів (цивілізаційного чи державницького), у більшості випадків не мають логічного взаємозв'язку між собою (Сінкевич, 2008, с. 195).

Ю. Шуйський трактував козаків як вигнанців із цілого світу, які, оселившись у степах України, самостійно або разом із військами Речі Посполитої боролися з татарськими ордами. У своїх ранніх працях він наголошував на тому, що на початку XVI ст. до новоутворених козацьких формувань приєднувалися вихідці зі знатних шляхетських родин і саме вони стали героями та патріархами самобутньої козащини (Szujski, 1862, p. 100).

Організацію козаків у реєстрові полки Ю. Шуйський вважав завданням особливої державної ваги. Він стверджував, що зміщення центру інтересів Речі Посполитої на схід після Люблінської унії (1569) призвело до узалежнення побуту Речі Посполитої від порядків та звичаїв, які були поширені у східних землях держави (Szujski, 1880, p. 270).

Активні спроби організувати козацтво Ю. Шуйський вбачав частиною політики польського короля Стефана Баторія. Зазначимо, що автор був прихильником міфу про організацію Стефаном Баторієм українського козацтва, котрий нібито поділив козаків на 10 полків по 600 осіб, виокремивши всього 6 тисяч реєстровців. На думку Ю. Шуйського, цей реєстр міг охопити лише так званих українських козаків, оскільки запорожці на той час здобули таку самостійність і незалежність, що королю залишалося тільки задобрювати їх прихильність подарунками та привілеями (Руда, 2008, с. 101).

До істориків, наукова творчість яких започаткувалася в роки II Речі Посполитої і які були причетні до формування нової синтези польської історіографії, належить Владислав Томкевич (1899–1982 рр.). У його доробку є чимало досліджень українського минулого. Він проаналізував роль різних станів у формуванні козащини, відзначив участь руських бояр, котрі до XVI ст. зазнали значної матеріальної деградації, тому їх приваблювало життя в рицарських традиціях. Історик вважає, що боярський елемент серед козащини XVI ст. був найчисельніший, кількісно переважав втікачів з кріпосних селян (Tomkiewicz, 1948, p. 255).

Дослідник відзначив, що важливе значення у формуванні козацтва відіграла шляхта Речі Посполитої. Він розглянув національний склад козацтва. Тут, безперечно, переважали представники руської народності, відносно значним був відсоток поляків – близько 10 % (Tomkiewicz, 1939, p. 64).

Основною причиною виникнення козащини В. Томкевич вважав татарську загрозу. Річ Посполита могла запобігти виникненню козацтва, але не зробила цього. Із часом постала козацька проблема, яку потрібно було вже розв'язувати, але Польща не спромоглася на жоден раціональний план. Зрештою, на зламі XVI–XVII ст. польське суспільство вважало козацтво єдиним захистом від татар. Шляхта не усвідомлювала потреби в сильній армії та фортифікаційній системі, тому ховалася за козацькі шаблі, котрі неодноразово рятували Річ Посполиту від татар (Tomkiewicz, 1932, p. 45).

Процес формування козацтва як неминучий і незалежний від суспільно-політичних умов тогочасної Речі Посполитої, подібно до поглядів Ю. Шуйського, сприймав Вінцентій Закшевський (1844–1918 рр.), автор численних підручників із загальної історії, які українською мовою переклав О. Барвінський (Zakrzewski, 1887). За згодою автора він вніс у переклади певні зміни, насамперед доповнив і розширив абзаци, що стосувалися історії України. Виваженість суджень і зрозумілість викладу праць В. Закшевського високо оцінили польські історики. Зокрема, С. Гжибовський писав, що завдяки сумлінному і зваженому добору фактографічного матеріалу ці підручники можна визнати незамінними (Grzybowski, 1975).

Важливо й те, що В. Закшевський зберігав нейтралітет у тогочасних великих ідейних суперечках, які розділяли істориків. Учений уникав пов'язування історії з політикою, чим вирізнявся серед представників краківської історичної школи. Висвітлюючи польське минуле, зокрема козацько-польську боротьбу, історик не вдавався до «песимістичних» оцінок, як це робили краківські вчені, а своїми поглядами наблизився до представників варшавської історичної школи. В. Закшевський припускав, що назва «запорозькі» (або «низові») козаки почала утверджуватися наприкінці XVI ст. для окреслення певних формувань нерегулярного війська (громад різноманітного люду, здебільшого русинів-українців, зазвичай утікачів, які жили з нападів не лише на татарські загони, а й на місцеве населення), початки якого витворилися на сто років раніше на нижній течії Дніпра, на так званому Низі. Як зазначалося, розглядаючи козацтво як витвір природних умов краю, дослідник стверджував, що подібні формації виникли над Доном, нижньою Волгою та на Уралі й виконували функції захисту від татар і прокладання шляху осадництву. У майбутньому ці соціальні структури, які мали багато спільного у внутрішньому устрої, господарських і військових справах, пішли різними еволюційними шляхами. Серед інших прикордонних спільнот українське козацтво вирізнялося найбільшою самостійністю, що призвело до постійних конфліктів з польською владою (Zakrzewski, 1887). В. Закшевський цікавився також запровадженням реєстру за часів Стефана Баторія. Однак, окрім низових, або запорозьких, козаків, він виокремлював в Україні ще й двірських, королівських чи старостинських, які служили по староствах і хуторах. Дослідник заперечував твердження польських та українських істориків про надання Стефаном Баторієм прав і привілеїв козакам і створення ним окремого козацького стану. Він писав, що в цій легенді «правдою було лише те, що Стефан Баторій певну їх кількість (500), призначивши їм керівника, намагався підпорядкувати, а свавільні виправи суворо придушити» (Руда, 2008, с. 103). Нагадаємо, що Вінцентій Закшевський, так само як Станіслав Закшевський (1873–1936 рр.), був не лише послідовником А. Левицького, а й прихильником ідеї, що укра-

їнське козацтво формувалося на «Великому кордоні», тобто на межі між Заходом та Сходом (Руда, 2008, с. 96).

Певну наступність та спадковість історичних уявлень спостерігаємо і у Міхала Бобжинського (1849–1935 рр.), який навчався на правничому факультеті Ягеллонського університету, де керівником кафедри історії Польщі був Ю. Шуйський. Наслідком близьких наукових контактів стало написання юним дослідником під керівництвом Ю. Шуйського розвідки, присвяченої Люблінській унії, яка була відзначена нагородою на конкурсі ім. Ю. Немцевича в Парижі. Водночас Ю. Шуйський суттєво вплинув на формування історичних поглядів і зацікавлень М. Бобжинського, зокрема стосовно XVI ст., та на становлення його як історика. Ще одним ученим, якому М. Бобжинський завдячував своїм зацікавленням історико-правничими проблемами, критичним підходом до аналізу історичних джерел, був професор цього ж університету З. Гельцель (Руда, 2008, с. 106).

М. Бобжинський, подібно до Ю. Шуйського, критично висловлювався щодо польської цивілізаційної діяльності на Сході, оскільки, на його думку, руські терени вимагали численних цивілізаційних інвестицій та підривали сили корінної Польщі, а в XVI ст. перетворилися на вогнища анархії можновладців, поклавши початок конфліктам XVII ст. Дослідник критикував непослідовну й необмірковану колонізаційну політику польського уряду, зокрема неврахування інтересів місцевих жителів, яка й зумовила козацько-польські конфлікти XVI–XVII ст. (Bobrzyński, 1879).

Причини, які призвели до виникнення козацтва, на думку М. Бобжинського, мали комплексний характер. До них належали економічні, політичні, військово-стратегічні, соціальні чинники, закладені устроєм Речі Посполитої. Історик був прихильником автохтонного походження козацтва, його початки виводив від руської, певною мірою польської людності, осілої на східних теренах давньої Речі Посполитої. На його думку, ця людність унаслідок численних татарських навал, полишивши свої ремесла, зорганізувалася в сміливі ватаги для грабіжницьких походів на татарські та турецькі загоны. До козаків приєднувалися вихідці з польської та руської шляхти, а також ті, хто прагнув уникнути правосуддя. М. Бобжинський писав, що серед людей, присутніх на Січі, панували лицарський дух і пошана до обраної влади. У цих ватагах він убачав джерело ефективної оборони південного порубіжжя. Історик зауважував, що подібні формування на теренах Русі для убезпечення східних земель від вторгнень татар королівська влада повинна була б створити сама набагато раніше.

Водночас М. Бобжинський звертав увагу на те, що необмежена свобода та рівність серед козаків, які забезпечувала абсолютна влада отаманів, військові походи, зокрема на Константинополь, що спричинили втечі на Січ пригніченого шляхтою селянства, сформували на цих теренах нову систему суспільних відносин. Через слабку виконавчу владу в давній Речі Посполитій не вдалося шляхом запровадження заборон стримати козаків від степових промислів і морських походів, які супроводжувалися збройними конфліктами з татарами. Історик зазначав, що сваволя панів, обмеження королівської влади в польській державі були проявом її внутрішнього занепаду (Руда, 2008, с. 109).

Висловлюючи оригінальний погляд на українсько-польське сусідство, Владислав Смоленський (1851–1926 рр.) вважав, що вже на початковому етапі розвитку українсько-польських сусідських відносин між поляками та мешканцями українських степів було налагоджено тісну співпрацю. За посередництвом поселенців польська колонізація «плугом і мечем» просувалася углиб степів, а козаки обороняли її від татарських навал. Характер відносин між українцями і поляками кардинально змінився з початком самостійних грабіжницьких нападів козаків на татар, з якими польська держава намагалася підтримувати добросусідські взаємини. На думку В. Смоленського, основною причиною укладення козацького реєстру була досить анархічна і свавільна діяльність українських козацьких військових формувань. Запровадження цього державного реєстру козацтва історик пов'язував із реформаторською діяльністю кількох польських монархів (Сигізмунда I, Сигізмунда II, Стефана Баторія), заходи яких проводилися послідовно й цілеспрямовано, сприяючи трансформації козацтва

в окремішній суспільний прошарок. Загалом В. Смоленський схвально оцінював запровадження реєстру, однак зазначав, що він зумовив масові втечі козаків на «Дикі поля» – терени на нижньому Дністрі, Бузі та Дніпрі, названі Низом, або Запоріжжям. Він писав: «Створювали собі (козаки) схованки на дніпровському острові Хортиці; потім заснували столицю нижче порогів, на острові Базавлук... Мали там головний табір, що називався «Кіш» або «Січ», під його прикриттям могли протистояти татарам, ординцям. Так постали запорожці, тобто низове козацтво, що становило різновид безшлюбного братства, очоленого виборним батьком, названим отаманом». Історик відзначав, що козацька організація, яка тут витворилася, мала атрибути держави – столицю, центральну владу, військо (Smoleński, 1904).

На його думку, козацький реєстр, запроваджений Стефаном Баторієм, певною мірою змінив становище. Польський король об'єднав українських козаків і надав їм столицю в Трахтемирові, у такий спосіб, по-перше, створивши протизапоріжжю та посиливши захист південно-східних теренів; по-друге, не лише обмеживши козацькі напади на сусідні держави, а й підпорядкувавши їх коронному гетьману, що дало змогу використовувати козаків у зовнішніх війнах. Однак у козацькій політиці Стефана Баторія В. Смоленський не лише вбачав позитивні наслідки для Речі Посполитої, а й вважав, що вона створила підґрунтя для формування незалежного козацтва. Подібними поглядами В. Смоленський наближався як до краківських істориків, так і до українських науковців (Руда, 2008, с. 116).

Висновки. Під час проведеного історіографічного аналізу вдалося визначити основні погляди польських істориків на питання зародження та розвитку козацтва на південноукраїнських пограничних землях. А. Левицький виводить витоки українського козацтва із кінця XV ст., пов'язуючи його появу зі сприятливими суспільно-економічними обставинами. Доведено, що у своїх дослідженнях історик опирався на праці Л. Кубалі та В. Чермака. Він не вважав процес утворення козащини унікальним для Речі Посполитої явищем, а трактував його, навпаки, закономірним процесом формування лицарських військових формувань у середньовічній Європі. Його ідеї розвинули В. Закшевський і С. Закшевський, які, опираючись на історичні документи, доводили, що українське козацтво появилось на початку XVI ст. на теренах «Великого кордону», який був межею між західною та східною цивілізаціями. Ю. Шуйський, розвиваючи «теорію простору», розглядав козаків як вигнанців із цілого світу, які, оселившись у степах України, самостійно або разом із військами Речі Посполитої боролися з татарськими ордами. В. Томкевич проаналізував роль різних станів у формуванні козащини, відзначив участь руських бояр, котрі до XVI ст. зазнали значної матеріальної деградації, тому їх приваблювало життя в лицарських традиціях. М. Бобжинський відзначив комплексний характер у причинах появи козацтва, виокремлюючи економічні, політичні, військово-стратегічні, соціальні чинники, закладені устроєм Речі Посполитої. Історик був прихильником автохтонного походження козацтва, його початки виводив від руської, певною мірою польської людності, осілої на східних теренах давньої Речі Посполитої. В. Смоленський пов'язував появу українського козацтва з польською колонізацією південноукраїнських степів, яка відбувалася «плугом і мечем», оскільки козаки боронили польських поселенців від нападу татар. Відзначимо, що дослідження вищезазначених польських істориків підкреслювали визначальну роль польських правителів у становленні та розвитку козацького стану, водночас применшуючи значення автохтонного українського етносу.

Джерела та література

- Гриневич, Т. (2012). Українське козацтво в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду. *Хроніка 2000. Вип. 3 (93). Україна Польща: діалог у продовж тисячоліть*. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 315–328.
- Зашкільняк, Л. (2005). Польська історія та історіографія кінця XIX – початку XX ст. в оцінці галицьких українських істориків. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. T. 3, 231–244.

- Пестрикова, О.** (2019). Польський історик Людвік Кубаля та його внесок у дослідження проблем історії України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпро. Рукопис.
- Руда, О.** (2008). *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Сінкевич, Є.** (2008). Місце краківської історичної школи в польській історіографії другої половини XIX–XX ст. *Український історичний журнал*. № 1, 194–201.
- Щербак, В.** (2005). Українське козацтво XVI – першої половини XVII ст. в історіографії. *Наукові записки. Т. 41. Історичні науки* / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ: КМ «Академія», 55–61.
- Bobrzyński, M.** (1879). *Dzieje ojczyzny ze szczególnem uwzględnieniem historii Galicyi*. Kraków: Nakład G. Gebethnera i Spółki.
- Czermak, W.** (1901). *Studia historyczne*. Kraków: Spółka Wydawnicza Polski.
- Grzybowski, K.** (1975). Szkola historyczna krakowska. *Polska myśl filozoficzna i społeczna*. Warszawa, T. II, 535–592.
- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce* / Oprac. B. Gembarzewski: W 3 t. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, T. 2: Epoka przedrozbiorowa.
- Kubala, L.** (1896). *Szkice historyczne*: W 2 t. Kraków: G. Gebethner, T. 1.
- Lewicki, A.** (1904). *Dzieje narodu polskiego w zarysie*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Lewicki, A.** (1912). *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*. Wyd. 5. Kraków: Księgarnia Gebethnera, 1912.
- Smoleński, W.** (1904). *Dzieje narodu polskiego*. Wyd. 2 Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Szujski, J.** (1862). *Dzieje Polski podług ostatnich badań spisane*. T. 2: Jagiellonowie. Lwów: Nakładem Karola Wilda.
- Szujski, J.** (1880). *Historii polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Tomkiewicz, W.** (1932). Rzeczpospolita Polska i Wielkie Księstwo Moskiewskie a problem czarnomorski. *Przegląd Powzechny*. R. XLIX. T. 195, 35–56.
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna Ukrainna*. Lwów.
- Tomkiewicz, W.** (1948). O składzie społecznym i etnicznym Kozaczyzny Ukrainnej na prelomie XVI–XVII wieku. *Przegląd Historyczny*. T. XXXVII.
- Zakrzewski, S.** (1908). *Zagadnienia historyczne*. Lwów: Nakładem Księgarni H. Altenberga; Warszawa: E. Wende i Spółka.
- Zakrzewski, W.** (1887). *Stefan Batory, pogląd historii jego panowania i program dalszych nad nią badań*. Kraków: Nakładem G. Gebethnera i Spółki.

References

- Hrynevych, T.** (2012). Ukrainiske kozatstvo v dyskusiiakh polskykh istorykiv mizhvoiennoho periodu [Ukrainian Cossacks in the discussions of Polish historians of the interwar period]. *Khronika 2000*. Vyp. 3 (93). Ukraina – Polshcha: dialog u prodovzh tysiacholit. Kyiv: Fond spriannia rozvytku mystetstv, 315–328 [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (2005). Polska istoriia ta istoriografia kintsia KhIKh – pochatku KhKh st. v otsyntsi halytskykh ukrainskykh istorykiv [Polish history and historiography of the late 19th and early 20th centuries as assessed by Galician Ukrainian historians]. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* Pod red. J. Maternickiego, L. Zashkilniaka. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. T. 3, 231–244 [in Ukrainian].
- Pestrykova, O.** (2019). Polskyi istoryk Liudvik Kubalia ta yoho vnesok u doslidzhennia problem istorii Ukrainy [Polish historian Ludwik Kubala and his contribution to research on Ukrainian history]. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk za spetsialnistiu 07.00.06 “Istoriografia, dzhereloznavstvo ta spetsialni istorychni dystsypliny”. Dniprovskyi natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara; Dnipro. Rukopys [in Ukrainian].
- Ruda, O.** (2008). Ukrainiske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorykiv kintsia KhIKh – pershoi tretyny KhKh stolittia [The Ukrainian Cossacks as interpreted by Polish historians of the late 19th and early 20th centuries]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakivycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Sinkevych, Ye.** (2008). Mistse krakivskoi istorychnoi shkoly v polskii istoriohrafii druhoi polovyny KhKh–KhKh st. [The place of the Krakow historical school in Polish historiography of the second half of the 19th–20th centuries]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 1, 194–201 [in Ukrainian].
- Shcherbak, V.** (2005). Ukrainske kozatstvo XVI – pershoi polovyny XVII st. v istoriohrafii [Ukrainian Cossacks of the 16th – first half of the 17th centuries in historiography]. *Naukovi zapysky*. T. 41: Istorychni nauky. Natsionalnyi universytet “Kyievo-Mohylianska akademiia”. Kyiv: KM “Akademiia”, 55–61 [in Ukrainian].
- Bobrzyński, M.** (1879). *Dzieje ojczyzny ze szczególnem uwzględnieniem historyi Galicyi* [National history with particular emphasis on the history of Galicia]. Kraków: Nakład G.Gebethnera i Spółki [in Polish].
- Czermak, W.** (1901). *Studia historyczne* [Historical studies]. Kraków: Spółka Wydawnicza Polski [in Polish].
- Grzybowski, K.** (1975). Szkoła historyczna krakowska [The historical school of Krakow]. *Polska myśl filozoficzna i społeczna*. Warszawa, T. II, 535–592 [in Polish].
- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce* [The history of wars and military affairs in Poland]. Oprac. B. Gembarzewski: W 3 t. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, T. 2: Epoka przedrozbiorowa [in Polish].
- Kubala, L.** (1896). *Szkice historyczne* [Historical sketches]: W 2 t. Kraków: G.Gebethner, T. 1 [in Polish].
- Lewicki, A.** (1904). *Dzieje narodu polskiego w zarysie* [An outline of the history of the Polish nation]. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Lewicki, A.** (1912). *Zarys historyi Polski i krajów ruskich z nią połączonych* [An outline of the history of Poland and the Ruthenian lands connected with it]. Wyd. 5. Kraków: Księgarnia Gebethnera, 1912 [in Polish].
- Smoleński, W.** (1904). *Dzieje narodu polskiego* [The History of the Polish Nation]. Wyd. 2 Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Szujski, J.** (1862). *Dzieje Polski podług ostatnich badań spisane* [The history of Poland according to recent research]. T. 2: Jagiellonowie. Lwów: Nakładem Karola Wilda [in Polish].
- Szujski, J.** (1880). *Historyi polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście* [Twelve books concisely recounting Polish history]. Warszawa: Gebethner i Wolff [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1932). Rzeczpospolita Polska i Wielkie Księstwo Moskiewskie a problem czarnomorski [The Polish-Lithuanian Commonwealth and the Grand Duchy of Moscow and the Black Sea problem]. *Przegląd Powożeczny*. R. XLIX. T. 195, 35–56 [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna Ukrainna* [Cossack Ukraine]. Lwów [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1948). O składzie społecznym i etnicznym Kozaczyzny Ukrainnej na prelomie XVI–XVII wieku [On the social and ethnic composition of the Ukrainian Cossacks at the turn of the 16th and 17th centuries]. *Przegląd Historyczny*. T. XXXVII [in Polish].
- Zakrzewski, S.** (1908). *Zagadnienia historyczne* [Historical issues]. Lwów: Nakładem Księgarni H.Altenberga; Warszawa: E.Wende i Spółka [in Polish].
- Zakrzewski, W.** (1887). *Stefan Batory, pogląd historyi jego panowania i program dalszych nad nią badań* [Stefan Batory, an overview of his reign and a program for further research on it]. Kraków: Nakładem G. Gebethnera i Spółki [in Polish].

Дата надходження статті: 24.07.2025

Дата прийняття статті: 27.08.2025

Опубліковано: 14.10.2025